

Pokristjanjevanje v karolinški Panoniji med pričakovanji in stvarnostjo

*Peter Štib**

Izvleček

Pokristjanjevanje v Panoniji se je začelo že med frankovsko-avarsko vojno. Alkuinova pisma kažejo, da je bilo skrbno načrtovano. Škofi, ki so se udeležili pohoda kralja Pipina v Panonijo, so že poleti leta 796 v taboru frankovske vojske ob Donavi sprejeli izhodišča pokristjanjevanja. Pričakovali so, da bodo množično krstili pogane. V resnici stvari niso stekle po pričakovanjih. V Panoniji vzhodno od Rabe ni za prva desetletja 9. stoletja poznani niti en misijonar, prav tako ni bila posvečena nobena cerkev. Prve uspehe v pokristjanjevanju Panonije (severno od Drave) so v Salzburgu lahko zabeležili šele od sredine 9. stoletja naprej, po tistem, ko se je v njej ustalil Pribina in jo gospodstveno organiziral ter stabiliziral. Za oglejsko misijonsko področje južno od Drave pa ni podatkov.

Ključne besede: pokristjanjevanje, Panonija, 9. stoletje, Salzburg, Oglej

* Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino

Eno od osišč dela jubilanta akad. Rajka Bratoža je (naj)starejša zgodovina krščanstva med severno Italijo in srednjim Podonavjem. Njegove tovrstne raziskave so bile usmerjene zlasti v antično obdobje, čeprav je z njimi posegal tudi v zgodnji srednji vek do okvirno konca 8. stoletja. Tu je med drugim pomembna njegova razprava o začetkih oglejskega misijona med Slovani in Avari, v središču katere stoji obravnava sinod »ad ripas Danubii« in v Čedadu, obeh iz leta 796.¹ Spodnje besedilo, s katerim se pridružujem čestitkam jubilantu in dolgoletnemu kolegu na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, se vsebinsko navezuje na omenjeno Bratoževo razpravo in odpira dodatne perspektive o začetkih karolinškega misijona v Panoniji.

Preludij

Uvertura v pokristjanjevanje avarske Panonije se je začela še pred podreditvijo kagana poleti 796 v taboru frankovske vojske ob Donavi, ko se je frankovsko-avarska vojna uradno končala, ne pa tudi v resnici nehala. Že slabo leto prej je namreč prišlo h Karlu Velikemu na saško Labo odposlanstvo avarskega tuduna in dalo vedeti, da se je njihov knez pripravljen podrediti frankovskemu kralju in se obenem krstiti. Spomladi naslednje leto je avarski knez res prišel v Aachen, sprejel skupaj s svojimi spremljevalci krst in se podredil Karlu Velikemu.² V Aachnu, kamor je že konec leta 795 furlanski duks Erik pripeljal del zaklada, ki ga je njegova vojska na presenetljiv način zaplenila v ringu avarskega kagana, so bili nedvomno dobro seznanjeni z razmerami v Avariji.³ Anglosas Alkuin, nemara najpomembnejši svetovalec Karla Velikega, ki je iz ozadja začrtal smernice avarskega misijona, je že pred krstom tuduna spodbujal svojega prijatelja oglejskega patriarha Pavlina II., ki ga je osebno poznal s frankovskega dvora, naj se postavi na čelo pokristjanjevanja Avarije: »Kateri božji služabnik se sme odtegniti tako pobožnemu in hvalevrednemu delu, s katerim bo zlomljeno divjaštvo hudiča in bo povečana služnost Kristusa Boga? Kako številne oči, najboljši oče, so uperjene vate, da vidijo, kaj bo naredila tvoja častitljiva svetost. Bližina krajev, tvoja modrost in tvoja vplivna odličnost se stekajo pri tebi: vse sovпада, kar je potrebno za takšno delo.«⁴ Nič manj ni Al-

1 Bratož, »Sestanek škofov« (nekoliko spremenjeno tudi v italijanščini: Bratož, »Cristianizzazione«).

2 *Annales regni Francorum* ad a. 795, 796; za kronologijo gl. RI I/1, št. 328g, 333a.

3 RI I/1, št. 328l.

4 Alcuin, *Epistolae*, št. 99; Krahwinkler, *Friaul*, 162. O Pavlinu in njegovih stikih z Alkuinom gl. *Alcuini epistolae ad Paulinum*; Liccaro, »Paolino ed Alcuino«.

kuin spodbujal svojega drugega prijatelja, salzburškega škofa Arna, s katerim je bil glede avarskega misijona prav tako v stiku že pred samim vojaškim pohodom poleti 796, ki sta se ga udeležila tudi oba cerkvena kneza. Predvsem mu je svetoval, naj bo »oznanjevalec usmiljenja, ne izterjevalec desetini, kajti mlada duša mora biti hranjena z mlekom apostolske pobožnosti, dokler ne zraste, se okrepi in ni sposobna sprejeti močnejših jedi. Desetine so, kot pravijo, Sasom spreobrnile vero.«⁵

Alkuin se je s svojim avarskim misijonskim programom skušal izogniti bolečim izkušnjam in napakam, ki so bile tako očitne pri pokristjanjevanju Sasov.⁶ Ne samo v pismih Pavlinu in Arnu, ampak tudi v pismih vplivnemu kraljevevemu komorniku Megenfridu in samemu Karlu Velikemu je Alkuin kot mantro ponavljal nujnost mirnega, prostovoljnega sprejema vere v smislu Avguštinovega nauka, opozarjal na primernost misijonskega osebja, na potrebo po verskem poduku pred krstom, na nevarnost takojšnje vpeljave desetine in na slabosti pokristjanjevanja Sasov.⁷ Misijonarji naj bodo »poštenih navad, podučeni v poznavanju svete vere, vzgojeni po evangelijskih naukih in v oznanjanju vere vneti z zgledi svetih apostolov«. ⁸ »Vera je, kot pravi sveti Avguštin, svobodna, ne nujna stvar.«⁹ »Človeka lahko prisiliš h krstu, v vero ne.«¹⁰ »Desetina je dobra za našo blaginjo, vendar je bolje odpovedati se ji kot pa izgubiti vero«;¹¹ treba je biti »oznanjevalec usmiljenja, ne izterjevalec desetini«. ¹² »Če bi trdovratnemu saškemu ljudstvu s takšno vztrajnostjo pridigali blagi Kristusov jarem in njegovo sladko breme, kakor so izterjevali desetine in kaznovali najmanjše zakonske prekrške, morda ne bi odklanjali zakramenta krsta.«¹³ »Najprej je zapovedal (Kristus) podučiti (ljudi) v katoliški veri, potem ko so sprejeli vero, je ukazal krstiti jih v imenu Svete trojice in nato je naročil jih, odete z

5 Alcuin, *Epistolae*, št. 107. Za stike med Alkuinom in Arnom gl. Diesenberger in Wolfram, »Arn und Alkuin«.

6 Wood, *Missionary Life*, 85–86. Karel Veliki je represivno politiko, ki je nameravala s silo prisiliti Sase h krščanstvu, zastavil pod vplivom Alkuinovega dvornega konkurenta, teologa in pesnika Teodulfa; gl. Patzold, *Ich und Karl*, 63–64.

7 Alcuin, *Epistolae*, št. 110–113.

8 Alcuin, *Epistolae*, št. 110.

9 Alcuin, *Epistolae*, št. 111; podobno v št. 113 in zlasti v št. 110 z izrecnim sklicevanjem na Avguštinovo *Liber de catechizandis rudibus* iz okrog 400, ki velja za »prva katehetska navodila«.

10 Alcuin, *Epistolae*, št. 110; podobno v št. 111.

11 Alcuin, *Epistolae*, št. 110.

12 Alcuin, *Epistolae*, št. 107.

13 Alcuin, *Epistolae*, št. 111.

vero in umite s svetim krstom, poučiti o evangelijskih zapovedih.«¹⁴ »Najprej je treba človeka poučiti o nesmrtnosti duše in prihodnjem življenju ter plačilu za dobra in slaba dela. Nato, da ve, zaradi katerih grehov in zločinov bo s hudičem trpel večne kazni in zaradi katerih kreposti in dobrih del bo s Kristusom užival večno slavo. Potem ga je treba najskrbneje poučiti o veri Svete trojice, o prihodu našega gospoda Jezusa Kristusa na ta svet zaradi odrešitve človeške vrste, o skrivnosti njegovega trpljenja, o resnici vstajenja in slavi vnebohoda v nebesa ter o njegovem kasnejšem prihodu na sojenje vseh ljudstev (...) In v tej veri utrjen in pripravljen človek je šele lahko krščen.«¹⁵ Le redko se nam ponuja takšen vpogled v idejni svet pripravljavcev misijona in v njegovo zakulisje, kot nam ga nudijo Alkuinova pisma.

Pričakovanja

V duhu teh Alkuinovih razmišljanj in priporočil je potekal polet 796 tudi sestanek škofov *supra ripas Histri Danubii*. Škofje, med katerimi sta po imenu poznana samo oglejski patriarh Pavlin in salzburški škof Arn, so bili udeleženci vojaškega pohoda frankovske vojske pod vodstvom Karlovega sina Pipina. Mladi kralj je po podreditvi kagana sklical v vojaškem taboru »ob bregovih Donave« v Panoniji sestanek škofov, na katerem so razpravljali o smernicah in metodah pokristjanjevanja premaganega ljudstva. Sestanek, *collegium*, ki ga formalno sploh ni mogoče imeti za sinodo, saj njegovi zaključki niso bili pravno obvezujoči,¹⁶ je glede na svoj hierarhično najvišji cerkveni položaj verjetno vodil patriarh Pavlin, ki je tudi avtor nemara šele naknadno (v Čedadu) redigiranega zapisnika srečanja, čeprav je formalno ta vloga lahko pripadla tudi Pipinu, ki je sestanek sklical.¹⁷

Osrednja tema posveta je bil v skladu z neposredno predstoječim misijonom krst »divjega, nerazumnega, neizobraženega in nepismenega ljudstva«, kot so

14 Alcuin, *Epistolae*, št. 113.

15 Alcuin, *Epistolae*, št. 110. H gornjim citatom iz Alkuinovih pisem gl. tudi Grafenauer, »O pokristjanjevanju«, 362–369.

16 Prim. Hartmann, *Synoden der Karolingerzeit*, 4–5; Bratož, »Sestanek škofov«, 89.

17 *Conventus episcoporum ad ripas Danubii*. O srečanju obstaja obsežna literatura. Gl. npr. Hauck, *Kirchengeschichte* 2, 475–477; Zagiba, »Missionierung der Slawen«, 280–284; isti, *Geistesleben*, 61–64; Hartmann, *Synoden der Karolingerzeit*, 116–117; Wavra, *Salzburg und Hamburg*, 183–185; Grafenauer, »Pokristjanjevanje«, 48; Krahwinkler, *Friaul*, 163–164; Wolfram, *Grenzen und Räume*, 224–225; Bratož, »Sestanek škofov«, 85–102; Reimitz, »Grenzen«, 156–158; isti, »Conversion and control«, 199–203; Pohl, »Sanfte Joch«, 272–273; Diesenberger, *Predigt und Politik*, 171–173; Szöke, *Karolingerzeit in Pannonien*, 74–80.

bili v stereotipni in propagandni maniri označeni poganski prebivalci avarske Panonije.¹⁸ Kot načela so zakoličili obvezno, sedem do štirideset dni trajajočo katehezo, prostovoljnost sprejema krsta ter poduk v krščanski etiki. Nadalje so zaradi velikega števila krščencev in pomanjkanja duhovnikov razširili običajna dneva za sprejem krsta ob veliki noči in binkošti na vse nedelje v letu ter določili primere, v katerih je treba dopolniti ali ponoviti krst pri tistih, ki so jih krstili v deželi že delujoči kleriki. Med njimi se omenjajo lokalni duhovniki (*sacerdotes terrae istius*), kleriki nižjega posvečenja (*clerici*), ki po kanonskih določilih ne bi smeli podeljevati zakramentov, in celo nepismeni nižji kleriki (*clerici inlitterati, idiotae*), ki niso znali niti pravilne krstne formule.¹⁹ Kleriki različnega ranga, na katere je naletela frankovska vojska ob svojem pohodu in so bili skromne izobrazbe ali celo brez nje, pričajo o obstoju vsaj rudimentarnih oblik krščanstva in tudi cerkvene organizacije – vendar brez škofa – znotraj poganskega avarskega kaganata. Tako kot v drugih poganskih okoljih, kot je bila na primer sosednja Karantanija na ozemlju nekdanjega Sredozemskega Norika, je tudi krščanstvo v avarski Panoniji lahko preživelo še iz rimskih časov, čeprav je bilo vanjo lahko uvoženo tudi kasneje z romanskimi (bizantinskimi) in langobardskimi ujetniki. Vsekakor je v gentilno religioznih predstavah, ki drugače kot monoteistične niso bile ekskluzivistične, krščanski Bog lahko (so)obstajal poleg poganskih bogov.²⁰

Hkrati opozarja omemba nepismenih klerikov in nepravilnosti pri krstu na še en pojav, ki je bil povezan z delovanjem *ecclesiae in gentibus*: Cerkev in vera sta se na neki način barbarizirali in atomizirali. Njuni nosilci so bili nezadostno izobraženi ali celo povsem neizobraženi ljudje, kar je brez zadostnega stika z univerzalno Cerkvijo, brez odgovarjajoče infrastrukture in brez strukturirane hierarhije vodilo v deviacije verskega nauka in cerkvenih obredov. Da so krst delili neposvečeni kleriki, da je potekal v neblagoslovljeni vodi brez prisotnosti Sv. duha, da duhovniki niso znali ali niso izgovorili pravilne krstne formule in, ne nazadnje, da krščenci ob krstu niso izpovedali vere, ki je niso znali in se je od nepismenih klerikov tudi niso mogli naučiti, so bili problemi, s katerimi niso bili konfrontirani samo škofje, ki so spremljali frankovsko vojsko v Panonijo leta 796. Tudi na Bavarskem se je na primer nadškof in papeški legat Bonifacij še leta 746 – torej že potem, ko je z ustanovitvijo štirih škofij leta 739 zakoličil tamkajšnjo cerkveno organizacijo – ukvarjal s problemom domačega, latinščine neveščega duhovnika, ki je krstil *in nomine patria et filia et*

18 *Conventus episcoporum ad ripas Danubii*.

19 Podrobneje gl. Bratož, »Sestanek škofov«, 98–100.

20 Gl. Mensching, *Soziologie der Religion*, 27; Kahl, *Heidenfrage und Slawenfrage*, 297.

spiritus sancti, kar je bilo mogoče razumeti kot »V imenu domovine in hčerke in Svetega duha«. ²¹ Pri tem in podobnih primerih je šlo prej kot za osamljen primer za simptom splošnega stanja slabe izobrazenosti cerkvenega osebja, kar se je začelo spreminjati šele z reformami, ki jih je začel pod vodstvom Alkuina uvajati Karel Veliki od zadnjih desetletij 8. stoletja. Lahko si je predstavljati, da se je krščanska vera znotraj *ecclesiae in gentibus*, ki je izolirano (pre)živela med romanskim prebivalstvom in njihovimi potomci, ob vedno slabšem znanju in razumevanju latinščine odmikala od nauk univerzalne Cerkve, postajala sčasoma neortodoksna ter bila hkrati tudi vedno bolj dojemljiva za različne poganske vplive. S tem je tendirala k sinkretizmu, ki v zgodnjem srednjem veku ni bil redek pojav. ²²

Zapisnik sestanka jasno odseva namero, da bi se na pokristjanjevanje Avarov bolje pripravili, kot se je to zgodilo v primeru Sasov. Med napakami, ki bi se jim bilo treba izogniti, je Alkuin večkrat izpostavil tudi vprašanje desetine, ki pa se v zapisniku ne omenja. Tako kot tudi druga organizacijska vprašanja pokristjanjevanja ne. To se zdi presenetljivo, saj je komaj predstavljivo, da o teh vprašanjih ne bi razpravljali. Zato je verjetneje, da Pavlin, ki na koncu zapisa pravi, da so se po razpravi o krstu škofje lotili še drugih (neimenovanih) vprašanj, v zapisnik teh stvari ni vključil, so pa bile na dnevnem redu.

Vsekakor se zdi komaj verjetno, da bi Pavlin, Arn in drugi škofje na sestanku povsem ignorirali tozadevna opozorila vplivnega Anglosasa, ki so bila za uspešnost misijona še kako pomembna. Na področju salzburške nadškofije na Koroškem in Štajerskem je kasneje izpričana posebna slovanska desetina, *decima Sclavorum*, ki je bila fiksirana glede na količino oddaje in hkrati precej nižja od kánonske variabilne desetine ter ni dosegala običajnega desetega dela od pridelkov na polju in prirastkov v hlevu. Ta izjema, ki se očitno ni nanašala samo na s Slovani poseljen prostor salzburške dieceze, je bila ukinjena na sinodi v Triburju leta 1036 z določbo, da naj »služijo vsi Slovani desetino tako kot drugi kristjani«. ²³ V resnici je seveda trajalo še nekaj časa, da je bil ta sklep uresničen, in na ozemlju salzburške nadškofije ga je uveljavil šele nadškof Gebhard

21 Bonifatius, *Epistolae*, št. 68; gl. Wolfram, *Salzburg*, 255–256.

22 Gl. Kahl, *Staat*, 286–289; Wolfram, »Kirchenpolitik«, 148–149.

23 *Concilium Triburiense*, c. 6; Wolfram, *Konrad II.*, 329. Za problematiko slovanske desetine gl. Klebel, »Kirchenverfassung«, 81–83; Tremel, »Zehentwesen«, 14–18; Blaznik, »Podložniške obveznosti«, 254; Vilfan, »Cristianizzazione«, 849 in op. 13; Dopsch, »Karolinger und Ottonen«, 163 in op. 47; za zemljevid s kraji, kjer je dokumentirana slovanska desetina na Koroškem in Štajerskem, gl. Kronsteiner, *Slawen in Österreich*, zemljevid št. 4.

(1060–1088), čeprav ne brez izjem.²⁴ Marsikateremu zemljiškemu gospodu je uspelo z njegovimi nasledniki skleniti posebno desetinsko pogodbo, ki je ohranjala stare desetinske dajatve. Na takšen način se je slovanska desetina pod imenom običajna desetina (*decima consuetudinaria*) ohranjala še dolgo v srednji vek in se še naprej razlikovala od kánonske ali prave desetine (*decima canonica, iusta, adquisitoria*).²⁵

Po prevladujočem mnenju so začetki te, ugodnejše slovanske oziroma običajne desetine povezani prav z začetkom pokristjanjevanja panonskih Slovanov in Avarov, čeprav na področju oglejskega patriarhata južno od Drave ni izpričana. To stanje napeljuje na zaključek, da je nižjo desetino na svojem misijonskem področju uvedel le nadškof Arn, in sicer v povezavi s pismom, ki mu ga je poleti 796 kot popotnico za pohod v avarsko Panonijo pisal Alkuin in v katerem mu je svetoval, naj bo oznanjevalec usmiljenja in ne pobiralec desetin, ki je od vere odvrnila Sase.²⁶ Od tam naj bi se salzburška praksa nižje desetine z nadaljnjim pokristjanjevanjem nato širila naprej med Slovani, zlasti tistimi proti severu. Po drugem mnenju pa je bila slovanska desetina uvedena zaradi nižje stopnje gospodarstva pri Slovanih, ki zaradi svojih specifičnosti in manjšega obsega produkcije (pred uvedbo hubnega sistema) še ni dovoljevala izterjave kánonske desetine.²⁷ Pri tem je vendarle treba opozoriti, da druga možnost ne izključuje prve in jo celo utemeljuje: slovansko desetino je mogoče razumeti kot ilustrativen primer akomodacije misijonske prakse danim razmeram in zmožnostim. Nekaj podobnega je storil približno v istem času novovzpostavljeni frankovski režim pod vojvodo Janezom tudi v Istri: desetino, ki so jo Istrani dajali Cerkvi, je za tri leta namenil poganskim Slovanom, ki jih je naselil na mestom in kaštelom pripadajoča ozemlja.²⁸ Tako jim je olajšal preživetje v začetni fazi njihove naselitve, ko so si morali šele urediti lastne gospodarske obrate, kakršnikoli so že bili.

Še bolj kot vprašanje desetine bi pričakovali, da so škofje na sestanku obravnavali vprašanje razmejitve medsebojnih pristojnosti, ki je bilo povezano z določitvijo misijonskih območij in prevzemom odgovornosti za pokristjanjevanje na njih. Tudi o tem vprašanju, ki se zastavlja samo po sebi, ni v zapisniku oglejske provenience nobene besede. Zato pa poroča tri četrta stoletja mlajša

24 *Catalogus praesulum Salisburgensium*, 20; *Vita Gebehardi archiepiscopi Salisburgensis*, 25; *Vita Gebehardi et successorum eius*, 36; gl. Dopsch, »Gebhard«, 43–44.

25 Gl. StUB 1, št. 585 (z opisom razlike med *decima consuetudinaria* in *acquisitoria*).

26 Alcuin, *Epistolae*, št. 107; Klebel, »Kirchenverfassung«, 83.

27 Klebel, »Kirchenverfassung«, 79; Vilfan, »Cristianizzazione«, 894.

28 *Placitum Rizianense*; gl. Krahwinkler, *Zbor v Rižani*, 44–45.

salzburška Konverzija, da je kralj Pipin »na povratku«, torej šele potem, ko je frankovska vojska drugič prekoračila Donavo in ponovno zasedla ter uničila avarski ring, prepustil salzburškemu škofu Arnu Panonijo okrog Blatnega jezera med Rabo, Dravo in Donavo z nalogo, da »s krščanskim naukom in cerkveno službo skrbi za ljudstvo, ki je v tistih predelih ostalo od Hunov (Avarov) in Slovanov«. ²⁹ Med vrsticami povedano, je to pomenilo, da je moralo biti misijonsko ozemlje južno od Drave dodeljeno oglejski cerkvi in njenemu patriarhu Pavlinu, kar so v Salzburgu leta 870, ko so retrospektivno monopolizirali svojo vlogo pri pokristjanjenju Karantanije in Panonije, seveda zamolčali. ³⁰ Drava, ki je bila že v antiki provincialna meja v Panoniji, je tedaj postala še cerkvena meja. Pipin je mejo med škofijama skoraj gotovo lahko določil le v soglasju s Pavlinom in Arnom, kar je bilo nekaj povsem drugega od določitve cerkvene meje v Karantaniji leta 811, do katere je prišlo po ostrem sporu med Oglejem in Salzburgom. ³¹ Vsekakor je moralo biti v interesu Ogleja, kjer je prav pod Pavlinovim pontifikatom oživel z željo po obnovi in restituciji zvezan spomin na slavno preteklost oglejske cerkve v pozni antiki, da ne bi ostali odrezani od Panonije, ki je nekoč v veliki meri spadala pod oglejsko metropolitno oblast. ³² Pipinova določitev Drave za cerkveno mejo v Panoniji, s čimer je mesto v tamkajšnjem pokristjanjevanju dobila tudi nadškofija iz njegovega kraljestva, je postala dokončna leta 803. Salzburška Konverzija poroča, da je Karel Veliki takrat ob svojem edinem obisku Salzburga *potestative*, to je z močjo svoje cesarske oblasti, potrdil salzburški cerkvi dodeljeno misijonsko področje v Panoniji in ji ga prepustil »za vse večne čase«. ³³

Čeravno ne že na samem sestanku škofov, je bilo vprašanje misijonskih pristojnosti tako vendarle zagotovo rešeno še v okviru vojaške kampanje 796. Ko je Karel Veliki petnajst let kasneje določil Dravo še za cerkveno mejo med Salzburgom in Oglejem v Karantaniji, je ta reka za slabo stoletje – vse do naselitve Madžarov in zrušitve frankovskega reda v Panoniji – v svojem celotnem toku razmejevala dve cerkveni pokrajini nadškofijskega ranga.

29 *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, c. 6.

30 Gl. nazadnje Štih, »Maksimilijan«, 282–283.

31 Gl. Štih, »Oblast kralja Pipina«, 306. Za cerkveno mejo v Karantaniji gl. D. Kar. I., št. 211, in Krahwinkler, *Friaul*, 166–168.

32 *Versus de destructione Aquileiae numquam restaurandae*. Avtorstvo pesmi, ki objokuje izginulo slavo Ogleja, je pripisano prav Pavlinu; k temu kot tudi za oglejsko *renovatio* gl. Meyer, *Spaltung*, 15–16; Lenel, *Studien*, 16; Krahwinkler, *Friaul*, 168–172.

33 *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, c. 6; gl. Wolfram, *Conversio*, 147–148. Karlov obisk v Salzburgu omenjajo tudi *Annales Iuvavenses maiores* ad a. 803; *Annales Sancti Emmerami Ratisponensis maiores* ad a. 803.

Da je istočasno prišlo tudi do razmejitve misijonskih področij med Salzburgom in škofijo v Passauu, katere dieceza se je kasneje raztezala tudi čez Spodnjo Avstrijo na nekdanj avarskih tleh (vzhodno od Aniže),³⁴ je manj verjetno. Zdi se, da je po koncu frankovsko-avarske vojne tudi tam iniciativno sprva imel Salzburg, ki je imel v starem rimskem kastelu Traismauer ob Donavi med Kremsom in Dunajem morda že pred koncem 8. stoletja svojo postojanko. Na to namigujeta tudi patrocinija obeh najstarejših dunajskih cerkva sv. Ruperta in sv. Petra, ki sta salzburške provenience. Šele v 12. stoletju je passavski patron sv. Štefan postal zavetnik nove glavne dunajske cerkve. Vendar se je istočasno v novoosvojeni prostor ob spodnjeavstrijski Donavi začela posestno širiti tudi že passavska škofija: že med letoma 788 in 799 je prejela od Karla Velikega cerkev sv. Martina in pripadajoči *castrum* v Linzu zahodno od Aniže, frankovski kralj pa ji je vzhodno od nje, potem ko si je podjarmil *regnum Hunorum*, dodelil tudi nemajhno posest na obeh straneh wachavske ožine.³⁵ Ni pa na tem misijonskem področju določil cerkvene meje med Salzburgom in Passauom. Do razmejitve je najverjetneje prišlo šele po ukinitvi »frankovske« avarske gentilne kneževine okrog Nežiderskega jezera leta 828, ko so tudi v Karantaniji in Karnioli bavarski grofje zamenjali domače kneze. Po listini, ki se je zgledovala po razsodbi Karla Velikega iz leta 811, s katero je po Dravi določil cerkveno mejo v Karantaniji, je leta 829 tudi Ludvik Nemški na podoben način razrešil spor med salzburškim nadškofom Adalramom in passavskim škofom Reginarjem glede cerkvene pripadnosti ozemlja *ultra Comagenos montes*, to je vzhodno od Dunajskega gozda. Zopet je bila določena »mokra« meja, ki je po Spratzi, Rabici in Rabi razmejila Salzburg in Passau v Panoniji oziroma vzhodno od Aniže.³⁶ Listina je formalno sicer passavski ponaredek, vendar je mladi »kralj Bavarcev«, kot se je v svojih najzgodnejših listinah naslavljal Ludvik Nemški, v resnici lahko v tistem času podredil cerkveni jurisdikciji passavskega škofa vse tisto ozemlje, ki je bilo pod neposredno upravo prefekta bavarske Vzhodne krajine.³⁷ Avstrijsko Podonavje vzhodno od Aniže, kjer je leta 833 po salzburškem karantanskem vzoru izpričan tudi že passavski pokrajinski škof,³⁸ je za stoletja dolgo prišlo pod škofijo na izlivu reke Inn v Donavo, ki se je nemara

34 Gl. Hauck, *Kirchengeschichte* 2, 473 in op. 2; Boshof, »Slawenmission«, 40.

35 NÖUB 1, št. 2, 2a, b (s komentarjem na str. 17–19); gl. Wolfram, *Grenzen und Räume*, 187–188. Zehetmayer, »Geschichte«, 18–19.

36 D LD, št. 173.

37 Gl. NÖUB 1, 67–68.; Tomek, *Kirchengeschichte* 1, 84–87; Wavra, *Salzburg und Hamburg*, 185–189; Wolfram, *Grenzen und Räume*, 227; Boshof, »Slawenmission«, 45.

38 NÖUB 1, št. 5c (in komentar na str. 70–71); Wolfram, *Grenzen und Räume*, 189.

šele tedaj vključila tudi v pokristjanjevanje Moravanov, ki se leta 822 prvič omenjajo kot politično-etnična skupnost.³⁹

V okvir priprav, s katerimi so pospremili začetek misijona v Panoniji, spada tudi prošnja Arna Alkuinu, naj mu napiše »kaj za pridiganje poganom«.⁴⁰ V odgovoru je Alkuin podrobno in z obsežnim sklicevanjem na evangelije in apostolska pisma pisal o nujni verskega pouka pred krstom, prostovoljnem sprejemu vere, krstnih zakramentih in drugih, s krstom in temeljnimi verskimi resnicami povezanih vsebinah.⁴¹ Obe pismi sta bili napisani po 10. avgustu 796 in v času, ko je do Alkuina že prišla novica o zmagi nad Avari, za katero je čestital Karlu Velikemu.⁴² Arn je torej Alkuinovo pismo z vsebinami, ki so bile tudi na dnevnem redu sinode ob Donavi, prejel v času, ko je že bil v Panoniji. Ostaja pa pri tem nejasno, ali ga je dobil v roke še pred sestankom škofov in ali je neposredno vplivalo na tam sprejete sklepe. Pri tem ni nepomembno, da je bilo to ključno Alkuinovo pismo Arnu v zvezi s pokristjanjevanjem v Panoniji že okrog leta 800 v Salzburgu prepisano in skupaj z Alkuinovim gramatičnim besedilom *De Orthographia* ter, kar je najzanimiveje, z grško abecedo, runami in celo gotskimi črkami kot poseben snopič uvezeno na začetek danes na Dunaju hranjenega kodeksa *Cvp* 795. Misel, da je do zapisa različnih pismenk in pisnih sistemov prav tako prišlo v povezavi s pokristjanjevanjem v Panoniji, kjer niso točno vedeli, kaj lahko pričakujejo in so se skušali na predstoječe izzive čim bolj pripraviti tudi na tak način, je vsekakor zelo zanimiva, čeprav ostaja obenem seveda tudi nedokazljiva.⁴³

Za potrebe pokristjanjevanja v Avariji je najverjetneje nastal tudi »misijonski priročnik« *Ordo de catezizandis rudibus* z razlago posameznih krstnih dejanj. Njegovo avtorstvo se prav tako pripisuje Alkuinu in je ohranjen v več prepisih,

39 Wolfram, *Grenzen und Räume*, 226–228. Zdi se, da je imel Salzburg v duhu predstav Karla Velikega (gl. *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, c. 8: *imperator praecepit Arnoni archiepiscopo pergere in partes Sclavorum et providere omnem illam regionem* ...) še v dvajsetih letih 9. stoletja splošno odgovornost – ali pa jo je vsaj reklamiral za svojo – za slovanski misijon, na kar opozarja tudi glosa, ki je prišla v Konverzijo (prav tam c. 11), da je okrog leta 827/828, to je pred določitvijo dicezanske meje med Salzburgom in Passauom, salzburški nadškof posvetil Pribinovo cerkev v Nitri; gl. Bosl, »Missionierung«, 11; Boshof, »Slawenmission«, 44. Za problematiko najzgodnejšega pokristjanjevanja Moravanov, katerim je iz kasnejše kremsmünsterske perspektive krščansko vero prinesel passavski škof Regenhar (818–838; Herrmann, *Beziehungen*, 101) in kjer so po *Žitju Metoda*, c. 5, že pred prihodom Konstantina in Metoda delovali duhovniki iz Italije, Grčije in »Nemčije«; gl. Zagiba, »Missionierung der Slawen«.

40 Alcuin, *Epistolae*, št. 112.

41 Alcuin, *Epistolae*, št. 113.

42 Alcuin, *Epistolae*, št. 110.

43 *Cvp* 795, fol. 1–20. Gl. Bischoff, *Südosstdeutsche Schreibschulen* 2, 115–119; Reimitz, »Grenzen«, 159; Diesenberger in Wolfram, »Arn und Alkuin«, 89–104.

od katerih izvira najstarejši iz freisinškega skriptorija iz 9. stoletja.⁴⁴ Za potrebe istega podjetja je bil okrog leta 800 v severni Italiji (Oglej) ali na Bavarskem (Salzburg ali Regensburg) napisan tudi »misijski katekizem« *Ratio de catholicizandis rudibus*. Vsebuje šest veroučnih vsebin (katehez), s katerimi so si misijonarji lahko pomagali pri svojem delu, in obravnavajo minljivost zemeljskega življenja, nesmrtnost duše, deset božjih zapovedi, zatiranje poganskih kultov, čaščenje edinega pravega Boga in vsebino pojma Bog. Katekizem je bil enkrat po letu 811 skupaj s pismom oglejskega patriarha Maksencija Karlu Velikemu o krstu⁴⁵ ter z več drugimi, s katehezo in krstom povezanimi besedili prepisan v kodeks, ki je pripadal samostanu sv. Emerama v Regensburgu.

Stvarnost

Konec poletja 796 so bili tako z zmago nad Avari, škofovskim sestankom *ad ripas Danubii* in vsemi pripravljalnimi deli ustvarjeni politični, cerkvenopravni in cerkvenoorganizacijski osnovni pogoji za pokristjanjevanje v Panoniji, ki pa jim niti v Salzburgu niti v Ogleju niso sledile konkretne misijonske poteze, vsaj takoj ne. Pavlin se je posvetil drugim zadevam in je po povratku iz Panonije v Čedadu verjetno še istega leta jeseni sklical provincialno sinodo, v zimi 796/97 pa nato napisal *Liber exhortationis*, delo, ki sodi zvrstno med knežja zrcala in je bilo namenjeno prijatelju, furlanskemu duksu Eriku.⁴⁶

Čedajska sinoda je sodila med tiste provincialne sinode, ki so bile sklicane na pobudo Karla Velikega z nalogo, da na regionalni ravni uveljavijo sklepe velike frankfurtske sinode iz leta 794, na kateri je imel v okviru teološkega disputa o Kristusovi naravi, naperjenega proti adopcianizmu, glavno vlogo prav oglejski patriarh, ki je za ta namen v imenu italijanskih škofov sestavil teološki traktat *Libelus sacrosyllabus*.⁴⁷ Da je od frankfurtske do čedajske sinode minilo kar nekaj časa, je Pavlin v pismu Karlu, ki ga je očitno prav zaradi zmage nad Avari naslovil s »triumfator«, opravičeval s tem, da je to lahko storil šele, ko so se umirili nemirni časi, zaznamovani z vojnami »vzdolž naših meja«. ⁴⁸ Zaradi

44 *Ordo de catholicizandis rudibus*, Löwe, *Karolingische Reichsgründung*, 170–181, prim. Heer, *Karolingischer Missions-Katechismus*; Watenbach, Levison, *Geschichtsquellen* 2, 227.

45 *Epistolae variorum Carolo Magno regnante scriptae*, št. 27.

46 *Liber exhortationis*.

47 *Libelus sacrosyllabus episcoporum Italiae*; Cuscito, »Paolino«; Brambilla, »Cristologia di Paolino«, zlasti 253–255 in 277–282.

48 *Epistolae variorum Carolo Magno regnante scriptae*, št. 15 (z napačno datacijo v l. 791).

njene narave je zato razumljivo, da na sinodi v Čedadu niso obravnavali pokristjanjevanja Slovanov in Avarov ter nalog, ki so jih s tem v zvezi prevzeli v Ogleju, zato pa so na njenem dnevnem redu v ospredju stala vprašanja svetega duha (*filioque*), cerkvene discipline, duhovniškega in meniškega stanu ter življenja laikov v skladu s cerkvenimi normami, kar se je vse tikalo že organizirane Cerkve. Veljavnost kanonov čedajske sinode se je zato v času njihovega sprejema na vzhodu končala že na meji Furlanije. Še v Istri, ki je bila pod metropolitno jurisdikcijo patriarha v Gradežu, ni mogla seči.⁴⁹

Tudi v Salzburgu se ni v pogledu avarskega misijona sprva premaknilo nič. Namesto na vzhod je Arn v pozni jeseni 797 kot kraljevi *missus* in član širšega odposlanstva, v katerem je bil tudi patriarh Pavlin, odpotoval v Rim. Tam ga je papež Leon III. 20. aprila 798 na izrecno zahtevo Karla Velikega povzdignil v nadškofa in prvega bavarskega metropolita, o čemer je takoj obvestil tudi nove Arrove sufragane.⁵⁰ Arn je na povratku iz Rima, potem ko je že prečkal reko Pad, prejel od Karla Velikega ukaz, naj gre nemudoma v »pokrajine Slovanov in preveri voljo tamkajšnjega ljudstva ter oznanja božjo besedo«. Nujnost, s katero je Karel Veliki kar naenkrat pošiljal misijonarit Arna na ozemlje nekdanjega kaganata, je bila najverjetneje povezana z avarskim odposlanstvom, ki je po zadržanem uporuh dela Avarov leta 797 in že potem, ko je bil Arn na svojem rimskem potovanju, obiskalo frankovskega kralja.⁵¹ Toda Arnu je bilo pomembnejše poročati Karlu Velikemu o rezultatih svoje misije v Rimu in mu prenesti papeževo sporočilo, tako da je šele jeseni 798 na kratko odšel v Panonijo. Tam je hitro ugotovil, da bo treba pokristjanjevanje institucionalno okrepiti, in je po posvetu ter na ukaz Karla Velikega za novega misijonskega škofa posvetil Teoderika.⁵² To bi se lahko zgodilo 20. junija 799 na sinodi v Traismauerju, nekdanjem rimskem kastelu in enem najpomembnejših salzburških oporišč v avstrijskem Podonavju, v cerkvi sv. Martina, v kateri je bil več kot trideset let kasneje krščen tudi na frankovsko ozemlje prebegli knez Pribina iz Nitre.⁵³

49 *Concilium Foroiuliense*; gl. Cuscito, »Paolino«, 152–160; isti, »Chiesa locale«, 102–106; Hartmann, *Synoden der Karolingerzeit*, 117–119; Piussi, »Concilio di Cividale«; Krahwinkler, *Friaul*, 164–166; Bratož, »Sestane škofov«, 102–107.

50 SUB 2, št. 2a–c; *Epistolae selectae pontificum Romanorum*, št. 3, 4; gl. Dopsch, »Karolinger und Ottonen«, 160–162; Wolfram, *Grenzen und Räume*, 172–173.

51 *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, c. 8; za avarsko odposlanstvo pri Karlu Velikem gl. *Annales regni Francorum* ad a. 797; prim. Wolfram, *Conversio*, 158–159.

52 *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, c. 8; za kronologijo in Arnov itinerar od posvetitve za nadškofa gl. Diesenberger in Wolfram, »Arn und Alkuin«, 84–85.

53 Gl. Wavra, *Salzburg und Hamburg*, 190–191; Wolfram, *Salzburg*, 293–294, 311. Drugače Weltn in komentarju k NÖUB 1, št. 7–7d, str. 93, ki meni, da v Traismauerju ni bilo sinode.

Še pred 1. septembrom 799 sta nato nadškof Arn in bavarski prefekt Gerold I., ki je bil na ta dan ubit v še vedno nemirni Panoniji, skupaj peljala Teoderika *in Sclaviniam*, kjer sta »ga predala v roke knezom in mu zaupala pokrajino Karantancev in njihovih sosedov«. ⁵⁴ Z Arnovo posvetitvijo Teoderika in njegovo umestitvijo v Sklavinijo, kjer očitno ni deloval kot diecezanski škof, je bila v Salzburgu obnovljena institucija pomožnega pokrajinskega škofa (*corepiscopus*), ki jo je v Karantaniji z Modestom uvedel Virgil. Razlika je bila predvsem v velikosti misijonskega področja, saj je bil Teoderik vsaj teoretično odgovoren za ogromno ozemlje z avarsko vojno razširjene Sklavinije med Dravo, Anižo in Donavo. Svojevrstna priča Teoderikovega delovanja oziroma začetkov pokristjanjevanja na njemu dodeljenem področju bi lahko bil v bližini Pétöháze južno od Nežiderskega jezera najden majhen kelih z napisom + *CUNDPALD FECIT*, ki po svoji obliki spominja na Tasilov kelih za Kremsmünster. Dati- ran je v čas okrog 780–800, nastal pa naj bi v enem od bavarskih samostanov. ⁵⁵ Toda ofenziva avarskih upornikov, do katere je prišlo kmalu po Teoderikovi umestitvi, je zadala frankovski vzhodni politiki in tudi velikim misijonskim načrtom hud udarec. V njej sta padla oba poveljnika novoosvojenega ozemlja, Gerold in Erik, Alkuin in Arn pa sta se strinjala, da so »Hune« izgubili zaradi lastne malomarnosti. ⁵⁶ Teoderikovo delovanje se je tako po začetnih evforičnih korakih omejilo predvsem na Karantanijo, ki je ostajala edina slovanska dežela, kateri so lahko zaupali škofa. ⁵⁷ Vsekakor v Salzburgu niso več razmišljali, da bi v Panoniji postavili škofa. Njihov tamkajšnji najvišji predstavnik se je moral zadovoljiti z naslovom *archipresbyter*, nadduhovnik – pa še to šele od okrog 860 naprej – in cerkve po tistem delu Panonije, ki je spadala v salzburško diecezo, so morali prihajati posvečevati salzburški nadškofje osebno. ⁵⁸

Pokristjanjevanje »divjega vzhoda« kljub intenzivnim pripravam ni steklo v skladu z velikimi pričakovanji. Kmalu se je pokazalo, da so bili visoko postavljeni cilji, da bodo tako rekoč po tekočem traku proizvajali nove kristjane, preoptimistični in so ostali neuresničeni. Medtem ko so se v Salzburgu leta 870 hvalili z uspehi pri pokristjanjevanju Karantancev in so lahko za drugo

54 *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, c. 8.

55 Gömöri, »Cundpald-Kelch«, 61–62; Szöke, *Karolingerzeit in Pannonien*, 118–122.

56 Alcuin, *Epistolae*, št. 184.

57 Gl. Wavra, *Salzburg und Hamburg*, 191; Wolfram, *Salzburg*, 294; isti, *Conversio*, 162; Dopsch, »Missionierung Pannoniens«, 268–269. Drugače Koller, »Bischof Theoderich«, ki meni, da je Teoderik deloval med Frankom podrejenimi Avari v Zgornji Panoniji okrog Nežiderskega jezera.

58 Gl. *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, c. 10–13.

polovico 8. stoletja po imenu našteli več kot ducat misijonarjev, ki so v Karantaniji delovali zgolj v času škofa Virgila († 784), in tudi več cerkva, ki jih je že pred letom 763 tam posvetil Modest, se za prva desetletja svojega delovanja v Panoniji niso mogli pohvaliti tako rekoč z ničemer. Razen da so vedeli povedati, kako sta jim Pipin in Karel Veliki odmerila veliko misijonsko področje okrog Blatnega jezera in da je Arn posvetil za tamkajšnjega misijonskega škofa Teoderika, niso mogli naštetiti niti enega misijonarja in niti ene novoposvečene cerkve. Z izjemo Arrovega kratkega, prej inšpekcijskega kot misijonarskega potovanja v osvojeno Panonijo kmalu po posvetitvi za salzburškega nadškofa⁵⁹ je bil edini salzburški ordinarij, ki je bil v tej začetni fazi aktivno vključen v misijonsko delovanje na »divjem vzhodu« nadškof Adalram (821–836), Arnov naslednik, ki je tudi edini izmed visokih prelatov, za katerega je mogoče reči, da je znal slovanski jezik: v panegirični, v Salzburgu v 9. stoletju napisani pesmi je slavljen kot »salzburški Pavel«, med vrlinami, ki jih je posedoval, da je lahko izpolnil svojo misijonsko nalogo, pa je bila tudi nadarjenost za jezike (*linguarum dona*), s čimer je lahko »pravilno podučil falange barbarov«. ⁶⁰ Toda pot, na katero se je Adalram podal enkrat v dvajsetih letih 9. stoletja, ga ni vodila v Panonijo, ampak na Moravsko, v Nitro na današnjem zahodnem Slovaškem, kjer je v prestolnici takrat še poganskega kneza Pribine posvetil prvo znano cerkev v slovanskem svetu severno od Donave.⁶¹

Začetno obdobje pokristjanjevanja v nekdanji avarski Panoniji je zato smatrati vsaj za neuspelo, če že ne za povsem propadlo. Prve uspehe v pokristjanjevanju Panonije so v Salzburgu zabeležili šele od sredine 9. stoletja naprej, po tistem, ko se je v njej ustalil Pribina in jo gospodstveno organiziral ter stabiliziral. Šele s tem so bili ustvarjeni osnovni pogoji za uspešen misijon in šele takrat so

59 *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, c. 8; gl. tudi Alcuin, *Epistolae*, št. 165 (*expectans, quid illae mihi nuntiarent de novelli populo christianitate et de rerum ibi gestarum profectu*). Gl. Wavra, *Salzburg und Hamburg*, 189–190; Wolfram, *Conversio*, 159.

60 *Carmina Salisburgensia*, carmen 1, vv. 18–21. Gl. Wolfinger, »Carmina Salisburgensia«, 244–245; Wolfram, *Conversio*, 185.

61 *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, c. 11. K problematiki in času nastanka tega poročila, ki je bilo kot glosa šele naknadno vneseno v besedilo Konverzije, gl. Kos, *Conversio*, 74–76; Wolfram, *Conversio*, 244. Kasneje, v času Metoda, je bila Nitra sedež sufraganske škofije moravske nadškofije, kjer je papež Janez VIII. leta 880 za škofa posvetil iz Alemanije izviraajočega duhovnika Wichinga (*Fragmenta registri Iohannis VIII. papae*, št. 225), kasnejšega kanclerja cesarja Arnulfa. Škofijska cerkev v Nitri je bila posvečena sv. Emeramu, prvemu v Regensburgu delujočemu škofu in svetniku (Bosl, »Missionierung«, 3), kar je zgovoren indic cerkveno-kulturnih vplivov Regensburga v prostoru, kjer je izpričano tudi delovanje Salzburga, Passaua in seveda Metoda. Pri tem ostaja nejasno, ali je bila stolnica v Nitri identična s cerkvijo, ki jo je posvetil Adalram, saj se zdi nenavadno, da bi salzburški nadškof posvetil cerkev regensburškemu svetniku.

se Salzburgu na široko odprla vrata v njegovo ne več tako novo misijonsko področje in kar naenkrat smo priča intenzivni cerkveno-pastoralni dejavnosti: Pribina, Kocelj in drugi pripadniki lokalne elite (tako slovanske kot bavarske) gradijo številne cerkve in jih primerno dotirajo s posestjo, salzburški nadškofje, ki v Panoniji tudi mašujejo, pridigajo, birmajo in praznujejo veliko noč, pa jih posvečujejo in pri njih postavljajo duhovnike, poleg katerih se v pokrajini omenjajo še nadduhovniki, diakoni in kleriki.⁶²

Prva poznana cerkev, ki je bila posvečena v Panoniji vzhodno od Rabe, je bila cerkev sv. Marije v Blatenskem kostelu, ki ga je kot svoj nov oblastni center dal zahodno od Blatnega jezera zgraditi Pribina. Ob svojem prvem obisku Panonije jo je 24. januarja 850 posvetil salzburški nadškof Liupram (836–859).⁶³ Liupram je dal v Blatenskem kostelu enkrat po letu 852 ali 853 zgraditi tudi cerkev, posvečeno sv. Hadrijanu. Iz Salzburga poslani mojstri so zgradili arheološko dobro dokumentirano troladijsko kamnito baziliko presenetljivih dimenzij: s preddverjem (narteks) na zahodu je merila kar 50 x 25 metrov in je bila največja cerkev na vzhodnem obrobju frankovskega cesarstva.⁶⁴ Naročnik, velikost in mojstri, ki so jo gradili, opozarjajo na njeno reprezentativno vlogo. Bila je sedež najvišjega reprezentanta salzburške cerkve v Panoniji v rangu nadduhovnika (*archipresbyter*). Po posvetitvi za nadškofa v Rimu in potem, ko je moral salzburški nadduhovnik Rihbald zapustiti Panonijo, ki po novem ni več spadala v salzburško diecezo, je to cerkev v času svojega kratkega bivanja v Blatenskem kostelu 869/70 uporabljal tudi Metod, na kar opozarjajo tudi črepinje z glagolskimi črkami, ki so bile najdene ob njej.⁶⁵ Poleg Marijine in Hadrijanove cerkve je v Blatenskem kostelu stala še cerkev Janeza Krstnika. Njen patrocinij opozarja, da je najverjetneje šlo za krstilnico, ki so jo zaradi potreb pokristjanjevanja najverjetneje zgradili kot prvo.⁶⁶ Cerkveni ansambel v Blatenskem kostelu zgovorno priča, da je bil Pribinov oblastni center obenem zamišljen tudi kot cerkveno in misijonsko središče karolinške Spodnje Panonije.

62 Gl. *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, c. 10–13; Wavra, *Salzburg und Hamburg*, 193; Pohl, »Sanfte Joch«, 275.

63 *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, c. 11. Gl. Szöke, *Karolingerzeit in Pannonien*, 349–354.

64 Gl. Szöke, *Karolingerzeit in Pannonien*, 354–397. Po ponarejeni D. Arnolf, št. 184, datirani v 885/90, s katero naj bi kralj potrdil salzburški cerkvi njeno posest, je bila Hadrijanova cerkev povezana s samostanom (*ad Mosapurch abbaciam, ubi sanctus Adrianus martir Christi requiescit*). To je malo verjetno, saj bi bil takšen samostan skoraj gotovo omenjen v Konverziji; Jeitler, »Privileg«, 329.

65 Szöke, *Karolingerzeit in Pannonien*, 243–244.

66 *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, c. 11. Gl. Szöke, *Karolingerzeit in Pannonien*, 339–349.

Salzburg je tako v Spodnji Panoniji šele sredi 9. stoletja in v povezavi z utrditvijo Pribinovega položaja zabeležil prve uspehe na cerkvenem področju. Med januarjem 850 in svojo smrtjo oktobra 859 je Liupram ob najmanj treh obiskih Panonije posvetil vsega skupaj 17 cerkva. Njegov naslednik Adalvin je v naslednjem desetletju do najkasneje leta 869 posvetil še 13 ali 14 cerkva, od tega še v času Pribinovega življenja († 860/861) dve in nato pod Kocljem, s katerim sta leta 864 skupaj praznovala božič v Blatenskem kostelu, v še najmanj dveh obiskih Spodnje Panonije še naslednjih 11 oziroma 12 cerkva.⁶⁷ Vsega skupaj sta salzburška nadškofa v približno dvajsetih letih posvetila v Spodnji Panoniji 30 oziroma 31 cerkva, pri katerih sta v vsaki nastavila duhovnika.⁶⁸ Salzburško osebje v Panoniji je tako samo kar se duhovnikov tiče štelo več kot 30 ljudi, h katerim je treba prišteti še klerike nižje posvetitve, kot so bili diakoni, kar vse priča o velikih potencialih in človeških resursih, s katerimi so po sredi 9. stoletja razpolagali v Salzburgu.⁶⁹

Tudi v Ogleju se očitno niso mogli pohvaliti s kakšnimi velikimi uspehi na svojem misijonskem področju južno od Drave; vsaj zelo skromni pisni viri, ki so nam na razpolago, ne vedo nič o njih. Edini misijonar, za katerega vemo, da je v začetnem obdobju pokristjanjevanja kmalu po letu 800 deloval na slovanskem vzhodu, je bil neki Blancidij. Pismo, ki ga je pisal prijateljem v Italiji, v katerem pa ni niti besede o njegovem delovanju, razkriva izobraženega človeka, ki pogreša kultivirano okolje, iz katerega je prišel, in kaže na težave, s katerimi se je srečeval »tostran reke Donave, v gostih smrekovih gozdovih slovanskih gora«. Nekje na slovanskem območju širšega vzhodnoalpskega prostora delujoči duhovnik, za katerega ni jasno, ali je bil v oglejski ali salzburški službi, za misijonsko delo vsekakor ni bil primeren, saj ni znal jezika domačinov, brez česar si sploh ni mogoče predstavljati njihovega pokristjanjevanja.⁷⁰

67 *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, cc. 11, 13. Razlika v številu zato, ker ni jasno, ali sta v kraju Weride stali dve cerkvi sv. Petra in sv. Pavla ali samo ena, posvečena obema svetnikoma; gl. Kos, *Conversio*, 98; Wolfram, *Conversio*, 203.

68 Tabela z vsemi cerkvami, (okvirnim) časom njihove posvetitve in tradiranimi patrociniji ima Szöke, »Mosaburg/Zalavár«, 10.

69 *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, c 13; Dopsch, »Missionierung Pannoniens«, 271.

70 *Appendix ad Alcuini epistolas*, št. 2. Za Blancidija, ki v resnici ni pravo ime pisca tega pisma in za katerim naj bi se po enem mnenju skrival Witto-Candidus, ki ga je škof Hgybald leta 793 poslal z Lindisfarneja v Angliji k Alkuinu v Tours in je kasneje izpričan tudi v Salzburgu pri Arnju, po drugem pa naj bi šlo za Romana iz zgornje Italije v oglejski službi, gl. Hauck, *Kirchengeschichte 2*, 151–153; Zagiba, »Missionierung der Slawen«, 285, 287; Kollautz, »Awaren, Franken und Slawen«, 233; Waldmüller, *Erste Begegnungen*, 546; Bratož, *Vpliv*, 52; Krahwinkel, *Friaul*, 164 in op. 259. Dejstvo, da so naslovniki Blancidijevega pisma živeli v Italiji, govori za njegovo italško in oglejsko provenienco, medtem ko je pojem *Noricus*, s katerim se je označil,

Usposobljenih, jezika domačinov večjih misijonarjev zagotovo ni bilo lahko dobiti niti jih prepričati, da bi se podali na nevarno pot v nič kaj gostoljubno okolje. Ne nazadnje tudi gorečnost za misijon odgovornih škofov ni bila vedno ravno na deklariranem nivoju in Pavlin in Arn pri tem nista bila, kot se kaže iz njune korespondence z Alkuinom, nobeni izjemi.⁷¹

Eden redkih dokumentiranih misijonskih centrov na oglejskem območju Panonije je bil verjetno Lobar v hrvaškem Zagorju, kjer so arheološka izkopavanja odkrila manjšo enoladijsko leseno cerkev s pravokotno apsidno, ki jo je mogoče datirati na začetek 9. stoletja. Zgrajena je bila ob ruševinah starokrščanske cerkve, ki je bila uničena konec 6. stoletja. Lobar, ki leži na najkrajši poti med antičnima mestoma Petoviona in Siscija, se izrisuje kot zgodnje cerkveno središče.⁷² Za slovensko ozemlje vzhodno od tedanje Furlanije, v katero sta spadali dolini Soče in Vipave, in ki je leta 796 prišlo pod cerkveno jurisdikcijo Ogleja, so se skromne sledi teh začetnih pokristjanjevalnih naporov morda ohranile v nekaj cerkvah, katerih začetke arheologi postavljajo v konec 8. ali običajneje v 9. stoletje. To so bile cerkev Marijinega vnebovzvetja na otoku Blejskega jezera, ki je bila mogoče zgrajena še v času patriarha Pavlina († 802),⁷³ nadalje cerkev sv. Kancijana, Kancija, Kancijanile in Prota s krstilnico v Kranju, ki je bil v zgodnjem srednjem veku centralna in najpomembnejša naselbina Karniole, cerkev sv. Jurija v Legnu pri Slovenj Gradcu, kapeli sv. Jurija in sv. Martina na Svetih gorah nad Bistrico ob Sotli in verjetno tudi Marijina cerkev v Slivnici pri Mariboru.⁷⁴ Glede na patrocinije, značilne za karolinško dobo, bi med zgodnja misijonska središča oglejskega patriarhata v Avariji lahko spadali tudi Sentpeter pri Ljubljani, Šempeter v Savinjski dolini, oba na najpomembnejši cesti med severno Italijo in Panonijo in oba v bližini antičnih mest Emone in Celeje (oziroma njene nekropole), kot tudi cerkev sv. Mihaela v Mengšu.⁷⁵ Na podlagi virov se sploh zdi, da se je odločilen napredek v pokristjanjevanju in cerkveni organizaciji slovenskega prostora južno od Drave zgodil šele po koncu karolinškega obdobja

še najlaže mogoče povezati s slovansko Karantanijo. Za temeljni pomen jezikovne komunikacije za vsako pokristjanjevanje gl. Štih, »Ko je Cerkev«, 14–17.

71 Gl. Bratož, »Sestane škofov«, 87; Pohl, »Sanfte Joch«, 273.

72 Filipec, »Drvena crkva u Loboru«; isti, »Aquilaian missionary centre«.

73 Na konec 8. ali začetek 9. stoletja je najstarejšo gradbeno fazo cerkve na blejskem otoku datiral Šribar, »K dataciji«, 388–389, medtem ko jo večina umešča v 9. stoletje: Korošec, *Arheološka slika*, 164–166, 275–278; Pleterski, *Župa Bled*, 128–129, 152 (postavljena na mestu poganskega svetišča).

74 Gl. Bratož, *Vpliv*, 54–55; Knific in Sagadin, *Pismo brez pisave*, 33–34; Knific, »Dati materiali«. Navedeni patrociniji so seveda lahko šele iz kasnejšega časa.

75 Höfler, *O prvih cerkvah*, 22–23.

in madžarskih vpadov v času intenzivne fevdalizacije družbe in z njo povezanim oblikovanjem zemljiških gospodstev.⁷⁶

Zaključek

Začetna faza oglejskega in salzburškega misijona v nekdanji avarski Panoniji je v bistvu spodletela in ni izpolnila zastavljenih ciljev. Po eni strani zato, ker je poskus s pokristjanjenim kaganom in krščanskim kaganatom pod frankovsko zaščito kmalu propadel: avarska tradicija očitno ni prenesla krščanske reinterpretacije; krščansko-avarski model ni imel zadostne privlačne sile in z izginotjem avarske identitete je tako rekoč izginil eden od misijonskih ciljev in objektov.⁷⁷ Na drugi strani pokristjanjevanja ni bilo mogoče uresničiti s hitro kampanjo. To je bilo dolgotrajno in vztrajno delo, kar se je pokazalo že v Karantaniji, kamor je moral Arn še okroglega pol stoletja po prihodu prvih duhovnikov še vedno pošiljati misijonarje. Okrog leta 800 v Salzburgu še vedno aktualna karantanska izkušnja je hkrati s svojimi upori opozarjala tudi na protiudarce, pred katerimi ni bilo imuno nobeno pokristjanjevanje in ki so jih izkusili tudi v Panoniji. Z izjemo Karantancev, ki so ostali še daleč v 9. stoletje edini primer uspešne gospodstvene in verske integracije nekega slovanskega ljudstva, je ostalo pokristjanjevanje karolinškega jugovzhoda precej površinsko. Toda to ne zmanjšuje pomena pokristjanjevanja, ki je bilo in ostalo eno glavnih sredstev integracije, s krstom povezana pokoritev pod oblast frankovskega kralja pa eden glavnih načinov urejanja odnosov med Franki in podrejenimi ljudstvi.

Bibliografija

Viri

Alcuin, *Epistolae*

Dümmeler, Ernst, izd. *Alcuin: Epistolae*. Monumenta Germaniae Historica, Epistolae 4, Epistolae Karolini aevi 2. Berlin: Weidmann, 1895, 1–481.

Alcuini epistolae ad Paulinum

Cuscito, Giuseppe, izd. *Alcuini epistolae ad Paulinum*. Paulini patriarchae Aquileiensis Opera 1, Corpus scriptorum ecclesiae Aquileiensis X/1. Roma: Città Nuova Editrice, 2007, 49–75.

76 Prim. Höfler, *O prvih cerkvah*, 34–39.

77 Pohl, »Sanfte Joch«, 274.

Annales Iuvavenses maiores

Bresslau, Harry, izd. *Annales Iuvavenses maiores*. Monumenta Germaniae Historica, Scriptores 30/2. Leipzig: Hiersemann, 1934, 732–740.

Annales regni Francorum

Kurze, Friedrich, izd. *Annales regni Francorum inde ab a. 741. usque ad a. 829 qui dicuntur Annales Laurissenses maiores et Einhardi*. Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum [6]. Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 1895.

Annales Sancti Emmerami Ratisponensis maiores

Pertz, Georg Heinrich, izd. *Annales Sancti Emmerami Ratisponensis maiores*. Monumenta Germaniae Historica, Scriptores 1. Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 1826, 92–93.

Appendix ad Alcuini epistolas

Dümmler, Ernst, izd. *Appendix ad Alcuini epistolas*. Monumenta Germaniae Historica, Epistolae 4, Epistolae Karolini aevi 2. Berlin: Weidmann, 1895, 482–493.

Augustinus, Liber de catechizandis rudibus

Fausset, William Yorke, izd. S. Aurelii Augustini Hipponensis episcopi *Liber de catechizandis rudibus*. London: Methuen, 1912.

Bonifatius, Epistolae

Tangl, Michael, izd. *S. Bonifatii et Lulli epistolae*. Epistolae selectae in usum scholarum ex Monumenta Germaniae Historica separatim editae 1. Berlin: Weidmann, 1916.

Carmina Salisburgensia

Wolfinger, Lukas, izd. *Die sogenannte »Carmina Salisburgensia« und der Clm. 14743*. Quellen zur Salzburg Frühgeschichte, izd. Herwig Wolfram, Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 44 in Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde Ergänzungsband 22. Wien-München: Oldenbourg, 2006, 179–261.

Catalogus praesulum Salisburgensium

Wattenbach, Wilhelm, izd. *Catalogus praesulum Salisburgensium*. Monumenta Germaniae Historica, Scriptores 11. Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 1854, 19–25.

Concilium Foroiuliense

Cuscito, Giuseppe, izd. *Concilium Foroiuliense*. Paulini patriarchae Aquileiensis Opera 1, Corpus scriptorum ecclesiae Aquileiensis X/1. Roma: Città Nuova Editrice, 2007, 146–195.

Concilium Triburiense

Weiland, Ludwig, izd. *Concilium Triburiense*. Monumenta Germaniae Historica, Constitutiones et acta publica imperatorum et regum 1 (inde ab a. 911 usque ad a. 1197). Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 1893, 88–89.

Conventus episcoporum ad ripas Danubii

Cuscito, Giuseppe, izd. *Conventus episcoporum ad ripas Danubii*. Paulini patriarchae Aquileiensis Opera 1, Corpus scriptorum ecclesiae Aquileiensis X/1. Roma: Città Nuova Editrice, 2007, 125–139.

Conversio Bagoariorum et Carantanorum

Lošek, Fritz, izd. *Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und der Brief des Erzbischofs Theotmar von Salzburg*. Monumenta Germaniae Historica, Studien und Texte 15. Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 1997, 90–135.

D. Arnolf

Kehr, Paul, izd. *Die Urkunden Arnolfs*. Monumenta Germaniae Historica, Diplomata regum Germaniae ex stirpe Karolinorum 3. Berlin: Weidmann, 1940.

D. Kar. I.

Mühlbacher, Engelbert, izd. *Die Urkunden Pippins, Karlmanns und Karls des Großen*. Monumenta Germaniae Historica, Diplomata Karolinorum 1. Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 1906.

D. LD

Kehr, Paul, izd. *Die Urkunden Ludwigs des Deutschen, Karlmanns und Ludwigs des Jüngeren*. Monumenta Germaniae Historica, Diplomata regum Germaniae ex stirpe Karolinorum 1. Berlin: Weidmann, 1934.

Epistolae selectae pontificum Romanorum

Hampe, Karl, izd. *Epistolae selectae pontificum Romanorum Carolo Magno et Ludowico Pio regnantibus scriptae*. Monumenta Germaniae Historica, Epistolae 5, Epistolae Karolini aevi 3. Berlin: Weidmann, 1899, 1–84.

Epistolae variorum Carolo Magno regnante scriptae

Dümmler, Ernst, izd. *Epistolae variorum Carolo Magno regnante scriptae*. Monumenta Germaniae Historica, Epistolae 4, Epistolae Karolini aevi 2. Berlin: Weidmann, 1895, 494–567.

Fragmenta registri Iohannis VIII. papae

Caspar, Erich, izd. *Fragmenta registri Iohannis VIII. papae*. Monumenta Germaniae Historica, Epistolae 7, Epistolae Karolini aevi 5. Berlin: Weidmann, 1928, 273–312.

Libellus sacrosyllabus episcoporum Italiae

Cuscito, Giuseppe, izd. *Libellus sacrosyllabus episcoporum Italiae*. Paulini patriarchae Aquileiensis Opera 1, Corpus scriptorum ecclesiae Aquileiensis X/1. Roma: Città Nuova Editrice, 2007, 96–121.

Liber exhortationis

Cuscito, Giuseppe, izd. *Liber exhortationis*. Paulini patriarchae Aquileiensis Opera 1, Corpus scriptorum ecclesiae Aquileiensis X/1. Roma: Città Nuova Editrice, 2007, 202–289.

NÖUB 1

Weltin, Maximilian, in Roman Zehetmayer, izd. *Niederösterreichisches Urkundenbuch 1 (777 bis 1076)*. Publikationen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 8/I. St. Pölten: Verein zur Förderung von Editionen mittelalterlichen Quellen Niederösterreichs in Niederösterreichisches Landesarchiv, 2008.

Ordo de cathecizandis rudibus

Löwe, Heinz, izd. *Die karolingische Reichsgründung und der Südosten: Studien zum Werden des Deutschtums und seiner Auseinandersetzung mit Rom*. Forschungen zur Kirchen- und Geistesgeschichte 13. Stuttgart: Kohlhammer, 1937, 171–177.

Placitum Risianense

Krahwinkler, Harald, izd. *...in loco qui dicitur Riziano... Zbor v Rižani leta 804 / Die Versammlung in Rižana/Risano bei Koper/Capodistria im Jahre 804*. Knjižnica Annales 40. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstvenoraziskovalno središče Koper in Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2004, 67–81.

RI I/1

Böhmer, Johan Friedrich, Engelbert Mühlbacher in Johann Lechner, izd. *Regesta Imperii I, 1: Die Regesten des Kaiserreichs unter den Karolingern 751–918*. Innsbruck: Universitätsverlag Wagner, 1908.

StUB 1

Zahn, Joseph, izd. *Urkundenbuch des Herzogthums Steiermark 1*. Graz: Verlag des Historischen Vereines für Steiermark, 1875.

SUB 2

Hauthaler, Willilbald, in Franz Martin, izd. *Salzburger Urkundenbuch 2*. Salzburg: Gesellschaft für Salzburger Landeskunde, 1916.

Versus de destructione Aquilegiae numquam restaurandae

Dümmler, Ernst, izd. *Versus de destructione Aquilegiae numquam restaurandae*. Monumenta Germaniae Historica, Poetae Latini aevi Carolini 1. Berlin: Weidmann, 1881, 142–144.

Vita Gebehardi archiepiscopi Salisburgensis

Wattenbach, Wilhelm, izd. *Vita Gebehardi archiepiscopi Salisburgensis*. Monumenta Germaniae Historica, Scriptores 11. Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 1854, 25–28.

Vita Gebehardi et sucesorum eius

Wattenbach, Wilhelm, izd. *Vita Gebehardi et sucesorum eius*. Monumenta Germaniae Historica, Scriptores 11. Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 1854, 33–49.

Žitje Metoda

Tomšič, Fran, izd. *Constantinus et Methodius Thessalonicenses: Fontes*. Radovi Staroslavenskog instituta 4. Zagreb: Staroslavenski institut, 1960, 145–167.

Literatura

- Bischoff, Bernhard. *Die südostdeutschen Schreibschulen und Bibliotheken in der Karolingerzeit. Teil 2: Die vorwiegend österreichischen Diözesen*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1980.
- Blaznik, Pavle. »Podložniške obveznosti do zemljiškega gospostva.« V: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev 2*, ur. Pavle Blaznik, Bogo Grafenauer in Sergij Vilfan, 241–278. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1980.
- Boshof, Egon. »Das ostfränkische Reich und die Slawenmission im 9. Jahrhundert: die Rolle Passaus.« V: *Königtum, Kirche und Mission im Südosten des Reiches*. Ausgewählte Aufsätze von Egon Boshof. Festgabe zum 75. Geburtstag, ur. Franz-Reiner Erkens, 33–60. Veröffentlichungen des Instituts für Kulturraumforschung Ostbairns und der Nachbarregionen der Universität Passau 63. Passau: Klinger, 2012.
- Bosl, Karl. »Probleme der Missionierung des böhmisch-mährischen Herrschaftsraumes.« V: *Cyrillo-Methodiana. Zur Frühgeschichte des Christentums bei den Slaven 863–1963*, ur. Manfred Hellmann in drugi, 1–38. Slavistische Forschungen 6. Köln, Graz: Böhlau, 1964.
- Brambilla, Franco Giulio. »La cristologia di Paolino d'Aquileia e in particolare nel Concilio di Cividale.« V: *XII centenario del Concilio di Cividale (796–1996): Convegno storico-teologico: Atti*, ur. Sandro Piussi, 241–316. Pubblicazioni della Deputazione di storia patria per il Friuli 26. Udine: Deputazione di storia patria per il Friuli, 1998.
- Bratož, Rajko. *Vpliv oglejske cerkve na vzhodnoalpski in predalpski prostor od 4. do 8. stoletja*. Zbirka Zgodovinskega časopisa 8. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Inštitut za zgodovino Cerkve pri Teološki fakulteti, 1990.
- Bratož, Rajko. »La cristianizzazione degli Slavi negli atti del Convegno ‚ad ripas Danubii‘ e del Concilio di Cividale (con un'appendice di Timotej Knific).« V: *XII centenario del Concilio di Cividale (796–1996): Convegno storico-teologico: Atti*, ur. Sandro Piussi, 145–202. Pubblicazioni della Deputazione di storia patria per il Friuli 26. Udine: Deputazione di storia patria per il Friuli, 1998.
- Bratož, Rajko. »Začetki oglejskega misijona med Slovani in Avari. Sestanek škofov ‚ad ripas Danubii‘ in sinoda v Čedadu 796.« V: *Vilfanov zbornik: Pravo – zgodovina – narod*, ur. Vinko Rajšp in Ernst Bruckmüller, 79–111. Ljubljana: Založba ZRC, 1999.
- Cuscito, Giuseppe. »Aspetti e problemi della Chiesa locale al tempo di Paolino.« V: *XII centenario del Concilio di Cividale (796–1996): Convegno storico-teologico: Atti*, ur. Sandro Piussi, 89–110. Pubblicazioni della Deputazione di storia patria per il Friuli 26. Udine: Deputazione di storia patria per il Friuli, 1998.
- Cuscito, Giuseppe. »Paolino di Aquileia nelle sinodi di Francoforte e di Cividale.« V: *Atti del convegno internazionale di studio su Paolino d'Aquileia nel XII centenario dell'episcopato*, ur. Giuseppe Fornasir, 146–160. Fonti e studi di storia sociale e religiosa 4. Udine: Deputazione di storia patria per il Friuli, 1988.
- Diesenberger, Maximilian. *Predigt und Politik im frühmittelalterlichen Bayern: Karl der Große, Arn von Salzburg und die Salzburger Sermones-Sammlung*. Millenium-Studien 58. Berlin, Boston: Walter de Gruyter, 2016.

- Diesenberger, Maximilian, in Herwig Wolfram. »Arn und Alkuin 790 bis 804: zwei Freunde und ihre Schriften.« V: *Erzbischof Arn von Salzburg*, ur. Meta Niderkorn-Bruck in Anton Scharer, 81–106. Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 40. Wien, München: Oldenbourg, 2004.
- Dopsch, Heinz. »Gebhard (1060–1088). Weder Gregorianer noch Reformier.« V: *Lebensbilder Salzburger Erzbischöfe aus zwölf Jahrhunderten: 1200 Jahre Erzbistum Salzburg*, ur. Peter F. Kramml in Alfred Stefan Weiß, 41–62. Salzburger Archiv 24. Salzburg: Freunde der Salzburger Geschichte, 1998.
- Dopsch, Heinz. »Die Zeit der Karolinger und Ottonen.« V: *Geschichte Salzburgs: Stadt und Land I/1*, ur. Heinz Dopsch in Hans Spatzenegger, 157–228. Salzburg: Anton Pustet, ²1983.
- Dopsch, Heinz. »Zwischen Salzburg, Byzanz und Rom: Zur Missionierung Pannoniens im 9. Jahrhundert.« V: *Christentum in Pannonien im ersten Jahrtausend*, ur. Robert Müller, 267–294. Zalai Múzeum 11. Zalaegerszeg: Museumsdirektion des Komitátes Zala, 2002.
- Filipec, Krešimir. »Drvena crkva u Loboru – najstarija franačka misionarska crkva u sjevernoj Hrvatskoj.« *Starohrvatska prosvjeta*, III. Serija, 37 (2010): 51–59.
- Filipec, Krešimir. »Aquileian missionary centre in the frankish Lower Pannonia at the turn of the eight into ninth century.« *Hortus artis mediaevalis* 19 (2013): 301–310.
- Gömöri, János. »Cundpald-Kelch.« V: *Bayern – Ungarn: Tausend Jahre: Katalog zur Bayerischen Landesausstellung 2001 Oberhausmuseum, Passau*, ur. Wolfgang Jahn in drugi, 61–62. Veröffentlichungen zur Bayerischen Geschichte und Kultur 43. Augsburg: Haus der Bayerischen Geschichte, 2001.
- Grafenauer, Bogo. »Pokristjanjevanje Slovencev.« V: *Zgodovina Cerkve na Slovenskem*, ur. Metod Benedik, 29–60. Celje: Mohorjeva družba, 1991.
- Grafenauer Ivan. »O pokristjanjevanju Slovencev in početkih slovenskega pismenstva.« *Dom in svet* 2 (1934): 350–371, 480–503.
- Hartmann, Wilfried. *Die Synoden der Karolingerzeit im Frankenreich und in Italien*. Paderborn, München, Wien, Zürich: Ferdinand Schöningh, 1989.
- Hauck, Albert. *Kirchengeschichte Deutschlands* 2. Berlin, Leipzig: Akademie-Verlag, ⁸1954.
- Heer, Joseph Michael. *Ein karolingischer Missions-Katechismus: Ratio de Cathecizandis Rudibus und die Tauf-Katechesen des Maxentius von Aquileia und eines Anonymus im Kodex Emmeram. XXXIII saec. IX*. Biblische und Patristische Forschungen 1. Freiburg im Breisgau: Herdersche Verlagshandlung, 1911.
- Herrmann, Erwin, izd. *Slawisch-germanische Beziehungen im südostdeutschen Raum von der Spätantike bis zum Ungarsturm: Ein Quellenbuch mit Erläuterungen*. Veröffentlichungen des Collegium Carolinum 17. München: Robert Lerche Verlag, 1965.
- Höfler, Janez. *O prvih cerkvah in župnijah na Slovenskem*. Ljubljana: Viharnik, 2013.
- Jeitler, Markus. »Das Privileg König Ludwigs des Deutschen vom 20. November 860 für die Salzburger Kirche – eine Bestandaufnahme.« *Mitteilungen aus dem Niederösterreichischen Landesarchiv* 15 (2012): 296–346.
- Kahl, Hans-Dietrich. *Heidenfrage und Slawenfrage im deutschen Mittelalter: Ausgewählte Studien 1953–2008*. East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450, 4. Leiden, Boston: Brill, 2011.

- Kahl, Hans-Dietrich. *Der Staat der Karantanen. Fakten, Thesen und Fragen zu einer frühen slawischen Machtbildung im Ostalpenraum (7.–9. Jh.)*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2002.
- Klebel, Ernst. »Die Kirchenverfassung des Mittelalters in Kärnten und ihre Beziehungen zu Bayern und Slawen.« *Carinthia I* 120 (1930): 77–98.
- Knific, Timotej. »Dati materiali sul cristianesimo nel territorio della Slovenia tra l'VIII e il X secolo.« V: *XII centenario del Concilio di Cividale (796–1996): Convegno storico-teologico: Atti*, ur. Sandro Piussi, 191–202. Pubblicazioni della Deputazione di storia patria per il Friuli 26. Udine: Deputazione di storia patria per il Friuli, 1998.
- Knific, Timotej, in Milan Sagadin, ur. *Pismo brez pisave: Arheologija o prvih stoletjih krščanstva na Slovenskem*. Ljubljana: Narodni muzej, 1991.
- Kollautz, Arnulf. »Awaren, Franken und Slawen in Karantanien und Niederpannonien und die fränkische und byzantinische Mission.« *Carinthia I* 156 (1966): 232–275.
- Koller, Heinrich. »Wo lebte und missionierte Bischof Theoderich?« V: *Regenburg, Bayern und Europa: Festschrift für Kurt Reindel zu seinem 70. Geburtstag*, ur. Lothar Kolmer in Peter Segl, 91–102. Regensburg: Universitätsverlag, 1995.
- Korošec, Paola. *Zgodnjesrednjeveška arheološka slika karantanskih Slovanov*. Dela I. razreda Slovenske akademije znanosti in umetnosti 22/1. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1979.
- Kos, Milko. *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Razprave znanstvenega društva v Ljubljani 11/3. Ljubljana: Znanstveno društvo, 1936.
- Krahwinkler, Harald. *Friaul im Frühmittelalter: Geschichte einer Region vom Ende des fünften bis zum Ende des zehnten Jahrhunderts*. Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 30. Wien, Köln, Weimar: Böhlau, 1992.
- Krahwinkler, Harald. ...in loco qui dicitur Riziano...: *Zbor v Rižani leta 804 / Die Versammlung in Rižana/Risano bei Koper/Capodistria im Jahre 804*. Knjižnica Annales 40. Koper: Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2004.
- Kronsteiner, Otto. *Die Slawen in Österreich: Karten und Kommentar*. Die slawischen Sprachen 55. Salzburg: Institut für Slawistik der Universität Salzburg, 1997.
- Lenel, Walter. *Venezianisch-Istrische Studien*. Schriften der Wissenschaftlichen Gesellschaft in Strassburg 9. Strassburg: Karl J. Trübner, 1911.
- Liccaro, Vincenzo. »Paolino d'Aquileia ed Alcuino di York.« V: *Atti del convegno internazionale di studio su Paolino d'Aquileia nel XII centenario dell'episcopato*, ur. Giuseppe Fornasir, 179–185. Fonti e studi di storia sociale e religiosa 4. Udine: Deputazione di storia patria per il Friuli, 1988.
- Löwe, Heinz. *Die karolingische Reichsgründung und der Südosten: Studien zum Werden des Deutschtums und seiner Auseinandersetzung mit Rom*. Forschungen zur Kirchen- und Geistesgeschichte 13. Stuttgart: Kohlhammer, 1937.
- Menschign, Gustav. *Soziologie der Religion*. Bonn: Ludwig Röhrscheid Verlag, 1947.
- Meyer, Wilhelm. *Die Spaltung des Patriarchats von Aquileja*. Abhandlungen der königlichen Gesellschaft der Wissenschaft zu Göttingen, phil.-hist. Klasse NF 2/6. Berlin: Weidmann, 1898.
- Patzold, Steffen. *Ich und Karl der Große: Das Leben des Höflings Einhard*. Stuttgart: Klett-Cotta, 2013.

- Piussi, Sandro. »Il Concilio di Cividale nella storia dell'impero Carolingio.« V: *XII centenario del Concilio di Cividale (796–1996): Convegno storico-teologico: Atti*, ur. Sandro Piussi, 125–143. Pubblicazioni della Deputazione di storia patria per il Friuli 26. Udine: Deputazione di storia patria per il Friuli, 1998.
- Pleterski, Andrej. *Župa Bled: Nastanek, razvoj, prežitki*. Dela I. razreda Slovenske akademije znanosti in umetnosti 30. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1986.
- Pohl, Walter. »Das Sanfte Joch Christi: zum Christentum als gestaltende Kraft im Mitteleuropa des Frühmittelalter.« V: *Karantainen und der Alpen-Adria-Raum im Frühmittelalter*, ur. Günther Hödl in Johannes Grabmayer, 259–280. 2. St. Veiter Historikergespräche. Wien, Köln, Weimar: Böhlau, 1993.
- Reimitz, Helmut. »Conversion and control: The establishment of liturgical frontiers in Carolingian Pannonia.« V: *The Transformation of Frontiers from Late Antiquity to the Carolingians*, ur. Walter Pohl, Ian Wood in Helmut Reimitz, 189–207. *The Transformation of the Roman World* 10. Leiden, Boston, Köln: Brill, 2001.
- Reimitz, Helmut. »Grenzen und Grenzüberschreitungen im karolingischen Mitteleuropa.« V: *Grenze und Differenz im frühen Mittelalter*, ur. Walter Pohl in Helmut Reimitz, 105–166. *Forschungen zur Geschichte des Mittelalters* 1. Wien: Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2000.
- Szöke, Béla Miklós. *Die Karolingerzeit in Pannonien*. Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 145. Mainz: Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, 2021.
- Szöke, Béla Miklós. »Mosaburg/Zalavár und Pannonien in der Karolingerzeit.« *Antaeus* 31–32 (2010): 9–52.
- Šribar, Vinko. »K dataciji zgodnesrednjeveške cerkvene arhitekture na Slovenskem.« *Arheološki vestnik* 23 (1972): 384–396.
- Štih, Peter. »Ko je Cerkev začela govoriti slovansko: K ozadjem pokristjanjevanja v Karantaniji in Panoniji.« *Zgodovinski časopis* 69 (2015): 8–40.
- Štih, Peter. »Sv. Maksimilijan Celejanski, Maksimilijanova meniška celica v Pongau in začetki pokristjanjevanja Karantancev.« *Zgodovinski časopis* 73 (2019): 272–293.
- Štih, Peter. »Koliko kraljevska je bila oblast kralja Pipina?: Nekaj razmislekov na podlagi njegovega delovanja v Istri in Panoniji.« *Goriški letnik* 45 (2021): 297–318.
- Tomek, Ernst. *Kirchengeschichte Österreichs 1: Altertum und Mittelalter*. Innsbruck, Wien, München: Tyrolia Verlag, 1935.
- Tremel, Ferdinand. »Das Zehentwesen in Steiermark und Kärnten von den Anfängen bis ins 15. Jahrhundert.« *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* 33 (1939): 5–51.
- Vilfan, Sergij. »La cristianizzazione delle campagne presso gli Slavi del sud occidentali: Organizzazione, resistenze, fondo sociale.« V: *Cristianizzazione ed organizzazione ecclesiastica delle campagne nell'alto medioevo: Espansione e resistenze*, 889–923. *Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo* 28. Spoleto: Centro italiano di studi sull'alto medioevo, 1982.
- Waldmüller, Lothar. *Die ersten Begegnungen der Slawen mit dem Christentum und den christlichen Völkern vom VI. bis VIII. Jahrhundert: Die Slawen zwischen Byzanz und Abendland*. Enzyklopädie der Byzantinistik 51. Amsterdam: Verlag Adolf M. Hakkert, 1976.

- Wattenbach, Wilhelm, in Wilhelm Levison. *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter: Vorzeit und Karolinger 2: Die Karolinger vom Anfang des 8. Jahrhunderts bis zum Tode Karls des Grossen*. Bearb. von Wilhelm Levison und Heinz Löwe. Weimar: Hermann Böhlhaus Nachfolger, 1953.
- Wavra, Brigitte. *Salzburg und Hamburg: Erzbistumsgründung und Missionspolitik in karolingischer Zeit*. Giessener Abhandlungen zur Agrar- und Wirtschaftsforschung des europäischen Ostens 179. Berlin: Duncker & Humblot, 1991.
- Wolfinger, Lukas. »Die sogennante ‚Carmina Salisburgensia‘ und der Clm. 14743.« V: *Quellen zur Salzburg Frühgeschichte*, izd. Herwig Wolfram, 179–261. Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 44 in Mitteilungen der Gesellschaft für Salzburger Landeskunde Ergänzungsband 22. Wien, München: Oldenbourg, 2006.
- Wolfram, Herwig. *Conversio Bagoariorum et Carantanorum: Das Weißbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantaniien und Pannonien: Herausgegeben, übersetzt, kommentiert und um die Epistola Theotmari wie um Gesammelte Schriften zum Thema ergänzt von Herwig Wolfram*. Dela I. razreda Slovenske akademije znanosti in umetnosti 38, Zbirka Zgodovinskega časopisa 44. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2013.
- Wolfram, Herwig. *Grenzen und Räume: Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung: Österreichische Geschichte 378–907*. Wien: Ueberreuther, 1995.
- Wolfram, Herwig. »Die Kirchenpolitik der baierischen Agilolfinger im 8. Jahrhundert.« V: *Der Tassilo-Liutpirc-Kelch im Stift Kremsmünster: Geschichte, Archäologie, Kunst*, ur. Egon Wamers, 145–163. Regensburg: Schnell & Steiner, 2019.
- Wolfram, Herwig. *Konrad II. 990–1039: Kaiser dreier Reiche*. München: C. H. Beck, 2000.
- Wolfram, Herwig. *Salzburg, Bayern, Österreich: Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und die Quellen ihrer Zeit*. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung Ergänzungsband 31, Wien, München: Oldenbourg, 1995.
- Wood, Ian. *The Missionary Life: Saints and the Evangelisation of Europe, 400–1050*. Harlow: Pearson Education Limited, 2001.
- Zagiba, Franz. *Das Geistesleben der Slaven im Frühen Mittelalter: Die Anfänge des slavischen Schrifttums auf dem Gebiet des östlichen Mitteleuropa vom 8. bis 10. Jahrhundert*. Wien, Köln, Graz: Hermann Böhlhaus Nachfolger, 1971.
- Zagiba, Franz. »Die Missionierung der Slaven aus ‚Welschland‘ (Patriarchat Aquileja) im 8. und 9. Jahrhundert.« V: *Cyrillo-Methodiana: Zur Frühgeschichte des Christentums bei den Slaven 863–1963*, ur. Manfred Hellmann in drugi, 274–311. Köln, Graz: Böhlau, 1964.
- Zehetmayer, Roman. »Zur Geschichte des niederösterreichischen Raums im 9. und in der ersten Hälfte des 10. Jahrhunderts.« V: *Schicksaljahr 907: Die Schlacht bei Pressburg und das frühmittelalterliche Niederösterreich. Katalog zur Ausstellung des Niederösterreichischen Landesarchivs*, ur. Roman Zehetmayer, 17–29. St. Pölten: Niederösterreichisches Landesarchiv, 2007.

Summary

Christianisation in Carolingian Pannonia between expectations and reality

Alcuin's letters reveal that the Christianisation of Pannonia, which came under Frankish rule with Charlemagne's victory over the Avars, was meticulously planned. In doing so, they wanted to avoid the mistakes made during the rather violent Christianisation of the Saxons. A meeting of bishops participating in the military campaign was held in the spirit of Alcuin's recommendations in the summer of 796 in the camp of the Frankish army somewhere along the Danube in Pannonia. In this meeting the bishops (the only known participants are Patriarch Paulinus of Aquileia and Bishop Arn of Salzburg) laid down the guidelines for the Christianisation of the defeated pagans, paying particular attention to baptism. However, despite the intense preparations the Christianisation did not ensue in line with the great expectations. Soon afterwards, their ambitious goals to – so to speak – produce new Christians one after another turned out to be overly optimistic and failed to materialize. In 870, Salzburg boasted a successful Christianisation of the Carantians and could list for the second half of the 8th century the names of more than a dozen missionaries working in Carantania in the time of Bishop Virgilius († 784), as well as churches that had been consecrated there before 763 by Modestus. Meanwhile, they had virtually nothing to show in the first decades of their operation in Pannonia. Apart from declaring that Pippin and Charlemagne had allocated to them a large missionary area surrounding Lake Balaton and that Arn had consecrated and installed Theoderic, a local missionary bishop, they were unable to name a single missionary or a newly consecrated church.

It was not until the mid-9th century onwards that Salzburg achieved the first favourable results in the Christianisation of Pannonia, after Pribina had settled there, organizing it and stabilizing the area. In doing so the prerequisites for a successful mission were created, and it was only then that the door for Salzburg to a not particularly new missionary area was opened wide, which suddenly brought about an intensive round of ecclesiastical and pastoral activity: Pribina, Kocel and other members of the local elite built numerous churches, endowing them with estates; the archbishops of Salzburg, who performed divine service, preached, administered the rite of confirmation and celebrated Easter in Pannonia, installed priests, including archpresbyters, deacons, and clergymen in the province.

In essence, the initial stage of Christianisation in the former Avar Pannonia was a failure and did not achieve the set goals. At least for Salzburg (there are no data for Aquileia), the door to Pannonia was not opened widely until about the mid-9th century.